

GHENDTSCHE TOESTANDEN

‘ZIEKE LIEDEN’ OVERAL BUITEN DE STADspoorten

Deel 2

In het vorige nummer van dit tijdschrift deden we een poging om de houding van de middeleeuwen tegenover melaatsen, de ‘zieke lieden’ te begrijpen. Ook al zijn we lang niet zeker of dat ons lukte, een ding staat als een paal boven water: de ‘zieke lieden’ werden buiten de poorten gesloten.

In dit tweede deeltje bekijken we dat nader en we zullen zien dat dit fenomeen in Gent bijzonder sterk tot uiting kwam. In alle vier de windstreken rondom de stad waren er vestigingsplaatsen voor ‘zieke lieden’. Ze lagen wellicht niet toevallig aan elk van de hoofdwegen: de weg naar het noordwesten (Brugge), de twee belangrijkste wegen naar het oosten (Dendermonde en Brussel) en de wegen naar het zuiden en zuidwesten (Oudenaarde en Kortrijk). Aan de Muide, naar het noorden toe, waar er geen grote agglomeraties waren, was er een kolonie die een heel speciale opdracht te vervullen had, zoals we zullen zien. En dat is nog niet alles: in minstens twee stadspoorten werden wel eens melaatsen opgenomen, zij het niet bepaald met caritatieve bedoelingen.

Hun geschiedenis vormt een zo goed als vergeten onderdeel van ons verleden. Nochtans bleef er wel wat bewaard. We kunnen zes Gentse melaatsenkolonies lokaliseren, mooi gerestaureerde kloostergebouwen en niet minder dan drie straatnamen verwijzen nog naar deze sukkelaars.

‘Rijken’ in het leprozenhuis buiten de Torrepoort

Zoals in deel 1 aangestipt, werd het leprozenhuis aan de Hoogstraat buiten de Torrepoort al uitvoerig beschreven in diverse wetenschappelijke en populairiserende teksten. Daarom volstaan hier enkele woordjes¹.

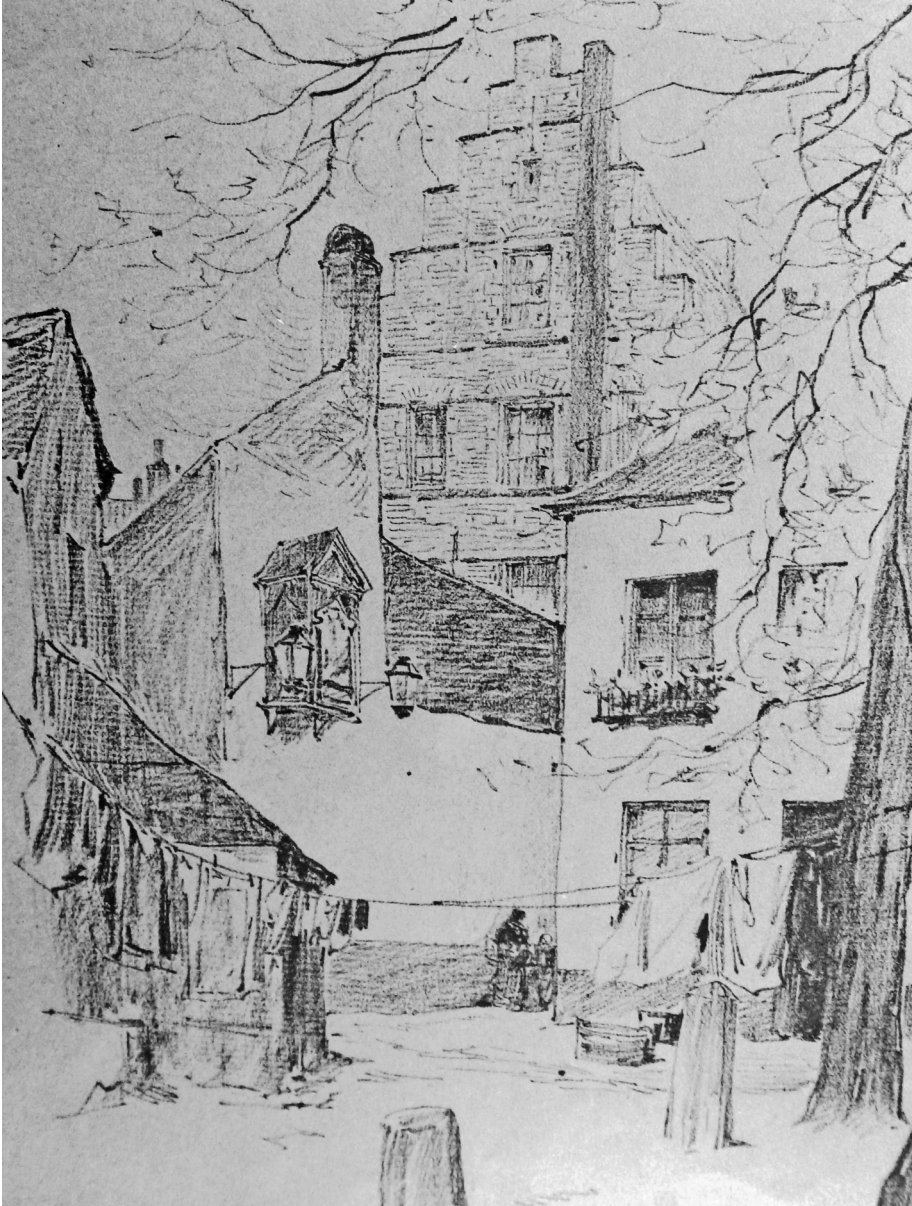
De rijkere melaatsen, mensen met bezit, konden opgenomen worden in het leprozenhuis. Die instelling lag aanvankelijk buiten een stadspoort, de Torrepoort in de 12de-eeuwse stadsomwalling aan de Houtlei (nu Oude Houtlei). Die poort werd in 1216 aangeduid als *Porta leprosororum* (Leprozenpoort)². Mag hieruit afgeleid worden dat in de poort leprozen huisden? Of

betekende dit dat men doorheen precies deze poort in de buurt van een belangrijke leprozenkolonie terecht kwam. Wellicht was dat laatste het geval. Kort voor 1146 - 1149 werd daar het Gentse leprozenhuis gesticht, vermoedelijk op initiatief van de schepenen. Naar analogie van wat voor de Brugse leproserie bekend is, kan er daaraan voorafgaand op die plek een autonome gemeenschap van leprozen gewoond hebben, die pas halverwege de 13de eeuw onder de voogdij van gezonde broeders en zusters en afgevaardigden van het stadsbestuur kwam³. Wellicht was er al heel vroeg een kapel toegewijd aan O.-L.-Vrouw. De omgeving ontleende haar naam Marialand, nu een straatnaam, aan die kapel⁴.

Zo'n leprozenhuis was een soort godshuis (gasthuis), een goed georganiseerde stedelijke stichting met beheerders, verzorgers, eigen bezit en, in dit geval althans, aanzienlijke inkomstenbronnen zoals het lepel- en strekelrecht op het verhandelde graan⁵. Niet toevallig werd het enige stedelijke leprozenhuis in Gent in de jaren 1500, in de laatste eeuw van zijn functioneren omgedoopt tot 'Rijke Gasthuis'⁶. In oudere teksten heet het voluit het 'Godshuis van Onser Vrouwen ter Lazarieën staande bij de Waalpoort' (Brugsepoort) of kortweg de 'Lazarie'⁷.

Hoe het Rijke Gasthuiscomplex er uit zag, valt moeilijk te achterhalen. Hierbij reproduceren we een detail van een gezicht op Gent uit 1619 waarop de belangrijkste onderdelen rudimentair weergegeven staan: twee vrij grote zaalvormige gebouwen (kapel en vermoedelijk gasthuis), bijgebouwtjes, huizen en huisjes aan de Hoogstraat. Dat alles op een terrein begrensd door die straat en een driezijdige omheining, met daarbinnen nog een hoekvormende gracht⁸. Een enkel bewaard gebleven gebouw, bekend als de brouwerij, gaat nog terug tot de leprozentijd en behoorde tot het complex. Wanneer je vanuit de Rasphuisstraat, waar de toegang tot het Rijke Gasthuis opengemaakt is, de binnenplaats ingaat, kan je de zuidgevel zien van die 'brouwerij'. Het is een bakstenen gebouw met vensteromlijstingen uit kalkzandsteen (zogenaamde witsteen) en een muur volledig bekleed met witsteen (als 'parement'). Het zou dateren uit de eerste helft van de 16de eeuw. Bij archeologisch onderzoek werden sporen gevonden van een oudere voorganger. De 'brouwerij' ziet er anno 2012 belabberd uit. Na restauratie zou het gebouw toegevoegd worden aan de hogeschool Sint-Lucas, de huidige eigenaar en gebruiker van het Rijke Gasthuiscomplex⁹.

Van uit de Rasphuisstraat heb je ook een schitterend zicht op het nog bestaande mooie, fraai gerestaureerde 17de-eeuwse kloosterpand achter de Hoogstraat en de Holstraat. Dat weerspiegelt nog wel de rijkdom van het Rijke Gasthuis, maar het dateert in zijn huidige vorm uit een periode (1636 tot 1665) dat de instelling geen functie meer vervulde voor leprozen. Het was een benedicti-

Afb. 1. Gevel van de zogenaamde brouwerij van het Rijke Gasthuis, nog daterend uit de leprozentijd, vermoedelijk uit het tweede kwart van de 16de eeuw, momenteel wachtend op restauratie (tekening Armand Heins, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, L147).

nessenabdij geworden. Dit klooster kon beschikken over de helft van de inkomsten van de oude leprozerie en het behield de naam Rijke Gasthuis, hoewel het helemaal geen gasthuis meer was. Rijk was het, zo te zien, nog steeds¹⁰.

De huizen aan de hoek van de Hoogstraat en de Holstraat waarin een bank gevestigd is, behoorden niet tot het complex. Vermoedelijk werden ze in de 16de-17de eeuw door het Rijke Gasthuis gebouwd en verhuurd¹¹.

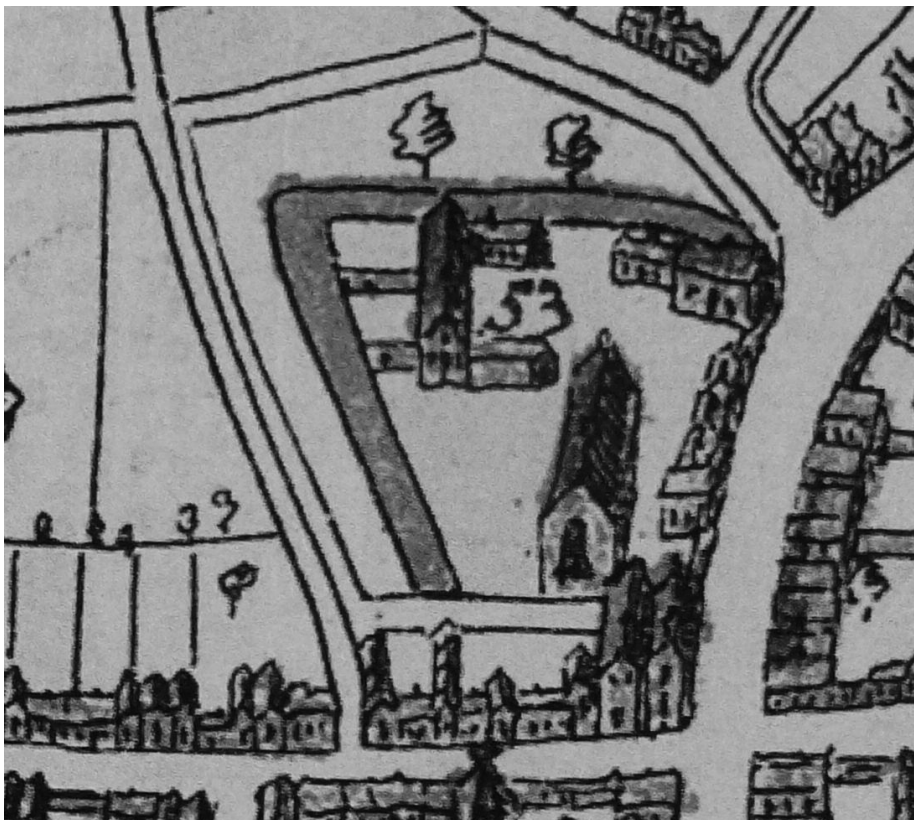
Akkerzieken rond het leprozenhuis?

De arme zieken, allicht veel talrijker dan degene die in de lazaree aan de Hoogstraat een onderkomen vonden, mochten buiten de poorten hun hutjes bouwen op een welbepaalde plek. Later zien we dat daar soms een huis of 'huizingen', in één enkel geval zelfs een kapel opgetrokken werd. Dergelijke plaatsen stonden bekend als 'ziekenakkers'. Vandaar de ook in Gent de veel gebruikte term 'akkerzieken'. Let wel: ook deze 'zieken' waren uitsluitend

Afb. 2. Westelijke deel van het kloosterpand bekend als Rijke Gasthuis, nu onderdeel van de Sint-Lucas Hogeschool, zichtbaar en toegankelijk vanuit de Rasphuisstraat - Marialand (foto 2012).

leprozen, of althans mensen die daarvoor gehouden werden. Voor Gent zijn er nauwelijks vroege gegevens over deze akkerzieken voorhanden. Wel weten we dat graaf Filips van de Elzas in 1176 aan het leprozenhuis een er naast gelegen groot stuk land (ongeveer 10 ha.) schonk¹². Het terrein werd onderverdeeld in 22 vermoedelijk gelijke stukken van een 'gemet' (44,5 are) groot met telkens een huis er op (samen 9,8 ha). Daarvoor moest een identieke jaarlijkse cijns betaald worden. Het betrof een verkaveling van voordien braakliggende moerassige grond die daarmee 'nieuw land' werd.

Afb. 3. De hoofdcomponenten van het gebouwencomplex Rijke Gasthuis, net voor de omvorming tot klooster (benediktinessenabdij), zijn herkenbaar op het grondplannetje (detail) uit 1619 van Jacques Hoorenbault, nagetekend door Armand Heins. Het terrein was aan drie zijden ommuurd en daarbinnen gedeeltelijk omwald. De kapel van het leprozenhuis binnenin het terrein, parallel met de Hoogstraat (rechts), is herkenbaar aan het grote gevelvenster. Een tweede vrij groot gebouw, het eigenlijke gasthuis, was meer achterin gelegen samen met een tweetal kleinere gebouwtjes. Enkele huizen en huisjes aan de Hoogstraat behoorden eveneens tot de instelling. De woningen aan de Holstraat (onder), tot en met de hoek van de Hoogstraat, waren buiten de omheining van het gasthuis gelegen.

Het is uitgesloten dat de akkerzieken de voor een dergelijk perceel vereiste cijns konden betalen. Of ze er in de late 12de- en in de 13de- 14de eeuw een onderkomen konden vinden, is niet geweten. Volgens Maurits Gysseling refereert de oude naam Akkerstraat (vroegste bewaard gebleven vermelding 1371) vlak bij het leprozenhuis naar de 'akker', het gemeenschappelijke bouwland van de nederzetting Ekkergem. Gezien de vermoedelijk slechte, want laaggelegen bodem is dat eerder onwaarschijnlijk. Een verband met de akkerzieken lijkt meer aannemelijk¹³.

Ook in Brugge werden deze zieken buiten de poorten verwezen. De akkerzieken mochten er verblijven op de zogenaamde 'stikken'. Het West-Vlaamse woord 'stik' (stuk) betekent stuk land of akker. Vanaf de 14de eeuw waren er vier dergelijke vestingplaatsen, de 'vier stukken'. Net als in Gent was ook de leprozerie zelf buiten de stadswallen gelegen¹⁴.

Buiten vijf of zes van de acht grote 14de- eeuwse Gentse stadspoorten

In sterk contrast met het leprozenhuis buiten de Torrepoort, waar een verrassende rijkdom aan vroege gegevens uit de stichtingstijd in de 12de eeuw (!) voorhanden is, staan de andere plaatsen waar ook melaatsen, vermoedelijk uitsluitend armen, naar toe verwezen werden. Daarvan staat erg weinig op schrift, uit de vermoedelijke ontstaansperiode zelfs helemaal niets. We mogen immers aannemen dat die plekken ook al heel vroeg ingericht werden, zeker buiten de 12de eeuwse omwalling waarin de Torrepoort gebouwd werd. Er zijn echter geen gegevens voorhanden die wijzen dat het bestaan van melaatsenkolonies buiten de andere oudere stadspoorten die net als de Torrepoort na een nieuwe en laatste grote stadsuitbreiding in de 14de eeuw 'binnenpoorten' werden: niet buiten de Braempoort, de Grauwpoort, de Sint-Jorispoort, de Steenpoort aan de Steendam en aan de Hooie, enz. Dit kan louter te wijten zijn aan het totaal ontbreken van vroege bronnen omtrent de 'have nots' onder de melaatsen. Wellicht waren de hieronder te beschrijven locaties allen opvolgers van oudere die buiten die 'binnenpoorten' lagen.

Overigens is het wel opvallend dat de gegoede melaatsen hun huis tussen de Torrepoort en de nieuwe Waalpoort mochten blijven bewonen ook nadat het binnen de nieuwe omwalling was komen te liggen. De arme zieke lieden werden naar buiten verwezen (of duidelijker gezegd: naar buiten gedreven).

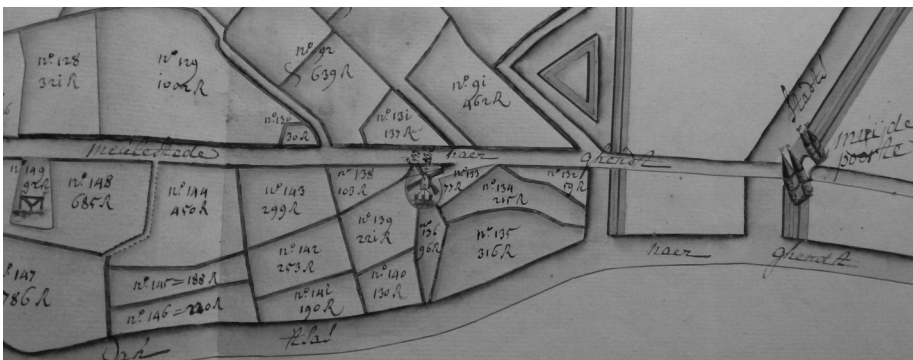
De gegevens over de vestigingsplaatsen van deze melaatsen duiken pas vanaf de 14de-15de eeuw op, toen de 'beziekten' met de uitbreidende stad - zo mogen we aannemen - mee opgeschoven waren buiten de nieuw aangelegde bredere omwallingen. De schaarse en magere vermeldingen hebben dan nog meestal

enkel zijdelings betrekking op de ‘zieken’. Dat zal blijken uit de voorbeelden uit de stedelijke archieven die hierna gegeven worden. We vinden plaatsaanduiding ‘ter Zieke Lieden’ terug op verschillende plekken rond de hele stad, vrij gelijkmatig verdeeld, maar zoals hierboven al benadrukt – zeer opvallend – telkens buiten een poort.

Bij het verzamelen van de gegevens bleek uiteindelijk dat bij vijf of zes van de acht stadspoorten in de 14de eeuwse vesten een dergelijke plek te vinden was¹⁵. De resultaten bevestigen, op een enkele uitzondering na, een lijstje uit 1470-1471 dat volgende zes vestingplaatsen aangeeft voor akkerzieken: *ter Waelporte, ter Mudeporte, ter Dendermondsche porte, ter Keyserporte, ter Sente Lievinsporte* (zelfde kolonie als buiten de Keizerpoort?) *ende ter Pedercelle porte*¹⁶. Bij de vijf of zes ‘ter poort’ locaties moet uiteraard nog het Rijke Gasthuis gevoegd worden dat echter sinds de 14de eeuwse stadsuitbreiding binnen de stadsvesten lag.

Voor de Spitaalpoort (aan de Antwerpsesteenweg) vonden we geen vermeldingen, maar buiten de dichtbij gelegen Dendermondsepoort (aan de Dendermondsesteenweg ter hoogte van de Banier- en Ververijstraat) was er wel een melaatsenkolonie en die stond wellicht in voor beide poorten. De plek waaraan het huidige Zieklien zijn naam ontleent, vervulde vermoedelijk dezelfde functie voor zowel de Heuvelpoort als de Kortrijksepoort (Pedercellepoort). Tenslotte is er nog de Keizerpoort, die weliswaar in dat 15de eeuwse lijstje van melaatsenkolonies vermeld staat, maar waarvan we geen nadere bevestigende gegevens konden vinden.

Bij onze verdere zoektocht naar de Zieke Lieden rondom Gent, vertrekken we van bij het Rijke Gasthuis, volgen we de stadswallen in uurwijzerzin en overlopen we hun vestigingsplaatsen hierna één na één.

Afb. 4. Links op dit detail uit de landmeterskaart (1780) van C. en A. Benthuyts (SAG, reeks 98 nr. 14) is de galg van de Muide (een ‘driepikkel’) herkenbaar. De molen rechts was de ‘Ziecke’. Vermoedelijk daartussen woonden de ‘zieke lieden’. Uiterst rechts de 14de-eeuwse (buitenste) Muidepoort, ter hoogte van de huidige Vorkstraat.

‘Ter Waelpoorte’: Buiten de Brugsepoort

Toen de stad uitbreidde en er daartoe vanaf de 14de eeuw nieuwe vesten aangelegd werden, schoof, zoals gezegd, ook de vestigingsplaats van de melaatsen buiten de Turrepoort (althans die van de armen) verder op buiten de wallen. Men kon er heen via de Brugsepoort ter hoogte van de stadsring, toen meest Waalpoort genoemd, waar de naam Waldam nog aan herinnert. De plek waar de leprozen terecht kwamen, was in 1362 al voldoende bekend om als nadere plaatsbepaling te kunnen fungeren: *Overbrouc vor der Zieke Liede*¹⁷. Het Broek was de zeer natte laaggelegen omgeving van de Waldam, het Sint-Elisabethbegijnhof en het Marialand. Overbroek was de hoger gelegen zone naar Rooigem en Vaernewijk toe. Van de stad uit gezien was dat: over het Broek.

In de stadsrekeningen van het schepenaar 1429-1430 vinden we een betaling voor *den weghe ter Zieker Liedem buten Wael porten*.¹⁸ Een nadere plaatsaanduiding is in 1580-1581 te vinden bij een vermelding van een stuk land buiten de Waalpoorte *achter den schurs muelene 't Siecke lieden*. De plek werd - erg verwarrend - vermoedelijk met een vervorming van de naam Zieke Liedem als *Zielen Linde* aangeduid. Een zekere Jan Ghieslens treedt er in 1459 *ter eere van Gode van Hemelrike en van mynheer Sente Lazarus ... op als voecht vande ackersiecken ende lazaryen binnen ende omtrent dese stede van Ghendt*. Hij heeft rechten in de *capelle gheeten t'onser Vrouwen ter Linde alsoo die ghestaen ende ghelegen es buten der Wael-poorten also men gaet ter chartreusen (karthuizers) waert*. Die kapel was er gebouwd *omme de ackersiecken vorseit, die nu zyn ende namaels wesen zullen*¹⁹.

Buiten de Muidepoort

Ook buiten de middeleeuwse Muidepoort aan de hoek van de huidige Vorkstraat met de Meulesteedsesteenweg, een heel eind weg van het stadscentrum, was er een plek voorbehouden aan de Zieke Liedem: *bachten der Zieke Liedem up Artvore* (1373)²⁰. De Artvore was een waterloop op de Muide, een oude Leiemeander. Elders vinden we de bevestiging van het feit dat die plek, zoals gebruikelijk, buiten de stadspoort gelegen was: *ter Mudem neffens der kelchlieden (kalsijden) tot buter der porten vor der siecke lieden*.²¹ De locatie kan nog verder gedefinieerd worden doordat een van de talrijke molens in die buurt de naam de ‘Zieke’ bleef dragen. In 1494-1495 wordt een korenwindmolen vermeld *ghenaemt de Zieke staende buten der Mude poorte ter Zieker lieden*.²² Aan het einde van de jaren 1700, toen de welbekende familie Bauwens er mede-eigenaar was en de molen gebruikte als schorsmolen voor

Afb. Drie Gentse straatnamen verwijzend naar de akkerzieken, alias melaatsen.

haar leerlooierij, stond de molen nog steeds onder dezelfde naam bekend²³. Hij is te situeren even voorbij de huidige New Yorkstraat.

De nog verderop, tussen de huidige Rotterdam- en de Hamburgstraat gelegen galgenberg op de Muide, de belangrijkste executieplaats in het Gentse, had er mee te maken. De melaatsen die ergens tussen de molen en de galgenberg over een huis beschikten, kregen af en toe van de stadsoverheid iets meer dan de gebruikelijke jaarlijkse aalmoes, en wel om een speciale reden: ze werden betaald om de lichamen van de veroordeelden die van de galg of van het rad vielen, ter plaatse te begraven²⁴.

Het was een typische taak voor leprozen. Waarschijnlijk moesten ze ook, zoals in Brugge, de lijken van ter dood gebrachte veroordeelden bewaken²⁵. Eventuele indringers op het galgenveld konden ze wellicht behoorlijk afschrikken...

Deze macabere opdracht kan wellicht verklaren waarom er op die plek een kolonie 'zieke lieden' was, hoewel er daar geen grote weg langs liep.

Buiten de Dendermondsepoort

*Buten Ste Baefs ter Zieker Liedem was er eene behuuse stede daer de zieke inne wonen, groot een ghemet.*²⁶ Een halve hectare dus. Een 'stede' was een grondperceel waarop een huis mocht staan en eventueel ook stond. Tenzij er ook nog een kolonie gevestigd was buiten de Spitaalpoort (bij de Antwerpse-

steenweg), geldt dit de plek voor de Dendermondse Poort vermeld in het hoger aangehaalde 15de eeuwse lijstje.

Buiten de Keizerpoort en de Sint-Lievenspoort

Een melaatsenkolonie buiten de Keizerpoort staat aangegeven in de hier al meermaals geciteerde 15de eeuwse lijst, samen met klaarblijkelijk nog een andere kolonie, ongetwijfeld op heel korte afstand daarvan, buiten de Sint-Lievenspoort. Deze laatste vinden we ook omschreven als *te Lederberghen ter Zieker Lieden buten Ste Lievinspoorte*.²⁷ Daar stond ‘van oude tijden’ wat in 1451 omschreven werd als een *sieckhuus ter ackersiecke behouf*. De ‘inrichting’ bestond toen uit *huusen of huusinghe*. Van een afzonderlijke kolonie buiten de Keizerpoort werden tot op heden nog geen bijkomende archivale sporen teruggevonden.

Buiten de Kortrijkse- of Pedercellepoort

Blijkbaar lag de plek bestemd voor de leprozen buiten die poorten op een onherbergzame plaats: de namen van de locaties naast het huidige Zieklien liegen er ook niet om: daar kwam je in *Het Wilde Land* terecht en verderop in de *Woestine*²⁸. Aan de hoek van de huidige Kortrijksesteenweg en de Ganzendries stond tot in de 19de eeuw de herberg 't Zieklien. Of de straat Zieklien, iets verderop in de Maaltebruggestraat, op de plaats ligt waar vroeger de melaatsen huisden, is nog maar de vraag. Zieklien werd pas in 1942 de naam van een zijstraatje van de Maaltebruggestraat dat bij de aflijning in 1894 de benaming Leeuwerikstraat toebedeeld kreeg. Ter Zieklien duidde eeuwenlang de omgeving en een herbergcomplex aan (zie illustratie in deel 1), maar was geen officiële straatnaam²⁹.

Leprozen in de stadspoorten als gevangenen *te watere ende te winde gheleyt*

Aan het slot van deze bijdrage raken we even een wel heel speciaal onderkomen aan voor de melaatsen: hun gevangenissen. Voor hen werden speciale hechtenisplaatsen ingericht - wellicht niet toevallig - in de stadspoorten.

Dat de Heuvelpoort melaatsen kon herbergen, wist de 17de eeuwse opzichter van de stadswerken (‘politiemeester’) en kroniekschrijver Justo Billet nog, al gebeurde dat in zijn tijd niet meer: *De welcke Huever poorte plaeght te wesen de vanghenisse vande Lazarissen ofte ackerzieken*. Die rol voor de Heuvelpoort staat trouwens uitdrukkelijk vermeld in de beschrijvingen van het

Gentse gewoonterecht, waarmee Billet vertrouwd was³⁰.

Dat gevangen houden was het voorrecht en het werk van de ‘voogd’ of ‘deken’ van de akkerzieken, soms ook ‘Ziekeman’ genoemd, die met zijn ‘vindere’ (bestuurders) recht sprak in conflicten tussen de lotgenoten en kleine zaken (de zogenaamde lagere justitie). Deze personen oefenden gezag uit over alle leprozen van het Kwartier van Gent, ook degene die op het platteland of om en bij de kleinere steden woonden. Het was iets wat aanleiding kon geven tot machtsmisbruik en onrechtvaardige bevoordeling en niet zelden gecontesteerd werd.

Daarvan vinden we een sterk staaltje in een smeekschrift uit 1540, dat te maken heeft met de Braempoot (Brabantpoot) als leprozengevangenis³¹. De deken en vindere eisten toen, naast een aantal andere als onrechtvaardig ervaren bijdragen, één stuiver per jaar van elke akkerzieke *omme daermede een maeltijt te schynkene en goede chiere te makene*, zo luidde het. Wanneer de ‘zieken’ *refusant ofte delayant zijn’t zelve te betalene ofte daerteghen yet willen segghen, worden ze ghevanghen ende gheleedt, ghecoordt ende gheboeyt te Ghendt up de Braempoorte te watere ende te winde gheleyt oft* (alsof het) *diefven, roovers ende moordenaers gheweest hadden*.

Zo staat letterlijk te lezen in een smeekschrift dat ook een mooie illustratie is van hoe men te werk ging met gevangenen. Gevangenisstraffen zoals wij die kennen bestonden niet. Veroordeelden die niet ter dood gebracht werden of meteen te schande geplaatst, werden slechts kortstondig vastgehouden, meestal met de bedoeling hen of hun familie onder druk te zetten om geldelijk over de brug te komen. In dit specifieke geval betrof het een onbeduidende som: ergens tussen één vijfde en één tiende van het dagloon van de minst betaalden (de dienders) uit het bouwvak in die tijd.

Best mogelijk dat de toestanden in het smeekschrift dik aangezet werden, maar toch...

Luc Devriese

Met dank aan Griet Maréchal, Herman Rosseau, Raymond Van Wassenhove, Adrien Brysse en André Verbeke.

Noten:

- ¹ De Potter, F., De leproos in de middeleeuwen. In: *Het Belfort*, 1890, p. 338-348 en 1891, p. 91-107, 170-177; De Potter, F., deel 8, 1933, p. 421-452; Verhulst, A., Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12de eeuw. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1959, deel, 13, p. 3-24; De Coninck, C., Blockmans, W., Geschiedenis van de Gentse leprozerie "Het Rijke Gasthuis" vanaf de stichting (ca. 1146) tot omstreeks 1370. In: *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, 1967, jg. 5, p. 5-44; Goossens, N., Rijke Gasthuis (1146-1623), hoek Holstraat en Hoogstraat. In: *Acht eeuwen Gentse ziekenhuizen*, 1993, p. 25-28; Maréchal, G., Van Keymeulen, J., Adriaen, M., *In der Sieker Dienste: de statuten van de leprozerie van Gent, 1236, de oudste ambtelijke tekst in het Nederlands*, Gent, 2003.
- ² Blockmans, F., *Het Gentse Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, 1938, p. 483. In 1217, een jaar later, werd Porta turris, de heden nog gebruikelijke naam, vermeld. Vermoedelijk werden beide benamingen gelijktijdig gebruikt.
- ³ Maréchal, G., *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de Middeleeuwen*, 1978, Reeks Standen en Landen deel 73, p. 40-41.
- ⁴ Het huis werd in het Latijn aangeduid als 'leprosoriae domus beatae Mariae Gandensis'.
- ⁵ Uit elke zak graan of zaad in Gent op de markt gebracht, verkocht of op een zolder gestort, mocht de leprozerie een bepaalde hoeveelheid scheppen. Bij het afstrijken van korenmaten (meetbakken) bekwam het huis het teveel. Bovendien had de instelling nog het recht op het doen maken van inhoudsmaten, iets waarvoor uiteraard moest betaald worden (De Potter, F., 1933, deel 8, p. 436). Hoewel de leprozerie dank zij deze inkomsten en andere schenkingen wellicht even goed armen als rijken kon opnemen, werden in de praktijk enkel gegoeden aanvaard. Het inkomgeld in dat in 1236 bepaald was op 56 schellingen groot, was bvb. al een limiterende factor.
- ⁶ Vanaf het begin van de 16de eeuw Rijke Gasthuis genoemd (De Coninck, C., Blockmans, W., 1967, p. 5).
- ⁷ Zoals in een schepenenordonnantie uit 1478 overgenomen in De Potter, F., 1933, p. 440 (deel 8).
- ⁸ De belangrijkste componenten van het Rijke Gasthuiscomplex (kapel, gasthuis, gebouw achter de Rasphuisstraat, omheining en bebouwing aan de Hoogstraat) werden door Heins (reproductie hierbij) zorgvuldig overgenomen van de originele schilderskaart van Jacques Hoorenbault. Ze zijn ook herkenbaar op het plan van Braun en Hogenberg uit 1575 (gereproduceerd in Capiteyn, A., e.a., *Historische atlas van Gent*, s.d., schutblad).
- ⁹ Bru, M.A., Vermeiren, G., Hoogstraat 51, & Rasphuisstraat. Het brouwershuis. In: *Archeologisch onderzoek in Gent 2002-2009 (Stadsarchologie, reeks II nr. 3)*, 2009, p. 22-27. De bouwgeschiedenis van de bewaard gebleven gedeelten van de benedictinessenabdij, daarna liefdadigheidswerkhuis, vanaf 1845 dominicanenklooster, beschreven en geïllustreerd in *Bouwen door de eeuwen heen. Gent, deel 4nb ZW*, p. 175-178; De Pue, J.P., *Het huidige Dominicanenklooster te Gent*, Gent, 1984, p. 15-36; Van Wassenhove, R. Het Rijke Gasthuis en het klooster der dominicanen. In: *De Heraut*, 1990, jg. 25 nr. 1, p. 1-6.
- ¹⁰ Met de andere helft van de inkomsten werden vanaf 1623 de armenscholen van de kuldren en de blauwe meiskens bekostigd (De Potter, F., 1933, p. 452, deel 8).
- ¹¹ Antoon Wyffels besloot - met zekere reserves - uit een studie van de rekeningen dat de hoek-

huizen gebouwd werden tussen 1542 en 1558 (Wyffels, A., *Het Hotel Reylof en het Rijke Gasthuis*. In: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 1970 nr. 4, p. 665). Dit zou moeten bevestigd worden door verdere studie volgens de geëigende methodiek van het Gentse huizenonderzoek.

- ¹² De cijns bedroeg 4 schelling (wellicht Parisis munt). De locatie werd aangegeven als 'terram illam novam juxta domum illorum' (hun nieuw land naast hun huis, m.a.w. het huis van de leprozen). Dat dit land overeen zou komen met het huidige driehoekige bouwblok afgeleijd door de Peperstraat, Hoogstraat en Begijnengracht (Verhulst, A., 1959, p. 6) is onjuist. Dit terrein is veel te klein. Waarschijnlijk omvatte het de ruime omgeving van het leprozenhuis (met dank aan Herman Rosseau). Braakliggende gronden hoorden in principe aan de graaf toe. Of de leprozenzorg van gravin Sybille, moeder van Filips, enige rol speelde in deze schenking laat de schenkingsakte in het ongewisse. De tekst vermeldt in zeer algemene termen dat dit gebeurde 'pro anima sua et antecessorum suorum' (voor zijn ziel en de ziel van zijn voorouders).
- ¹³ Gysseling, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, 1954, p. 37. De zone was niet toevallig laag en ongunstig gelegen bij het Broek. Recent archeologisch onderzoek toonde aan dat het terrein sterk opgehoogd werd tijdens de late middeleeuwen. Een datering van de onderste ophogingsniveaus bleek echter niet mogelijk (Berkers, M., Stoops, G., Akkerstraat. In: *Archeologisch onderzoek in Gent, 2002-2011*, Gent, 2011, p. 11-14). De Hoogstraat was een dam die dwars door het waterzieke gebied aangelegd werd en tot in de 14de eeuw regelmatig opgehoogd.
- ¹⁴ Maréchal, G., 1978, p. 40 en 80-82. In Brugge was, naast de termen akkerzieken (leprosi agrestres) en ziekelieden, ook de uitdrukking veldzieken (leprosi campestris) in gebruik.
- ¹⁵ Naast de acht versterkte 14de-eeuwse poorten waren er nog verschillende dienstdoorgangen, hulppoorten of secundaire poorten, maar die lagen niet aan de grote toegangswegen en ze waren van weinig betekenis of ze vervulden een zeer specifieke rol, zoals bv. de doorgangen voor boottrekkers (Devriese, L., *Gentse stadspoorten. Achterpoortjes*' van zeer verscheiden aard. In: *De Heraut*, 2008, jg. 43 nr. 4, p. 3-12).
- ¹⁶ De Potter, F., 1933, deel 8, p. 424 (met een verwijzing naar de SAG reeks 330 voor het jaar 1470-1471 zonder folioaanduiding).
- ¹⁷ Gysseling (1954, p. 75) geeft drie plaatsen aan die als der Zieke Liede aangeduid werden: naast deze bij de huidige Zieklien (*vor der Zieke Liede*, 1322) en buiten de Brugsepoort (*Overbrouc vor der Zieke Liede*, 1366) nog een derde buiten de Muidepoort. Als uitleg voor 'zieke lieden' houdt Gysseling het, als steeds, bondig: 'Melaatsen. Deze woonden op afgelegen plaatsen'.
- ¹⁸ Stadsarchief Gent (SAG), reeks 400 nr. 14, f. 154v.
- ¹⁹ Diericx, Ch-L., *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel 2, 1815, p. 509. Met volgend commentaar: Entre ladite porte (Waelpoort) et l'ancien couvent des chartreux à Royenghem, s'élève un gros tilleul consacré aux âmes, ou si l'on veut aux mânes (de Romeinse huisgoden), dont il est fait souvent mention dans nos anciens registres. Une chapelle voisine qui en emprunta le nom, appartenait en 1459 à Jean Ghieslens, qui en disposa en faveur des lepreux. De benaming Zieke Liede was ten tijde van Jan Ghieslens al (vermoedelijk) volksetymologisch vervormd tot Zielen Linde. Daarvan getuigen ook andere archiefbronnen aangegeven in De Potter, F., 1933, p. 449 (deel 8). De karthuizers (chartreuzen) waren tot in de 16de eeuw buiten de stadsvesten op Rooigem gevestigd.
- ²⁰ Gysseling, M., 1954, p. 75.
- ²¹ SAG, reeks 400 nr. 3, f. 146v. (1333-1334); Rijksarchief Gent. Vorstelijke domeinen nr. 216,

- f. 82 (1440): aan de noordzijde van de oliemolen 'buter zieker lieden tusschen der straten ende den watre jeghen de galchberchenen buter Mude poorten'.
- ²² SAG, reeks 301 nr. 63 (1494-5), f. 83. Over dergelijke begravingen: Devriese, L., Dood en begraven. Deel 6. Oneervol en ongewijd begraven tijdens het Ancien Régime. In: *Van Mensen & Dingen*, Gent, 2009, jg. 7, nr. 1-2, p. 44-57.
- ²³ Perceel 404 op de kaart 'Buiten de Dampoorte'. Vierde deel (1788) van landmeter De Deken (SAG, reeks 98 nr. 17): 'molen genaemt de Ziecke' (met dank aan André Verbeke).
- ²⁴ SAG, reeks 400 nr. 15 (1438-1439), f. 221; nr. 17 (1453-4), f. 421; nr. 19 (1459-1460), f. 276.
- ²⁵ Viaene, A., Leprozen onder de galg. In: *Biekorf*, 1953, jg. 54, p. 191. Vingers en handen van gehangenen waren gepeerde amuletten.
- ²⁶ Van den Bemden, F., Gand, rues et fonds bâtis. Ugent Bibliotheek, Hs. 2693, band 21.
- ²⁷ SAG, reeks 400 nr. 13 (1423-1424), f. 153; SAG, reeks 301 nr. 42 (1454), f. 30 (tekst bij Diericx, Ch.L., deel 2, 1815, p. 475). Volgens een domeinrekening van Sint-Pieters uit 1668 was de 'lazarye' gelegen bij een bolwerk 'up de Schelde' buiten de Sint-Lievenspoort (Diericx, ibidem), vermoedelijk op Ledeberg Bellevue tegenover het Leysenbolwerk aan de Kruitmagazijnstraat. Misschien slaat ook een vermelding van een gift aan de akkerzieken van *Luusberghe* op deze van Ledeberg (Bethune, E., *Cartulaire du Béguinage de Sainte Elisabeth de Gand*, 1883, p. 54).
- ²⁸ Gysseling, M., 1954, p. 75.
- ²⁹ Ladislav van Hoorebeke vermeldt een herberg (cabaret) Sieclien, ook genoemd Louis XIV, aan de hoek van de Ganzendries, een gelijknamige kruideniershandel en een Sieckeliedenbulck. Een bulck is een afgesloten (beloken) weide (Van Hoorebeke, L., Le lieu dit "Ziecliën". In: *Miettes d'archéologie*, 1927, p. 7-19). Het 'cabaret' droeg de naam Zieclien nog in 1871 (Van Lokeren, A., Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand). De aflijning in 1894 en de benaming Leeuwerikstraat in het Gemeenteraadsbesluit van 23 oktober van dat jaar, koninklijk besluit van 4 december. Over de straatnaam Zieclien: Fris, V., *De oude straatnamen van Gent*, Gent, 1925, p. 231. Een bijdrage van wijlen Suzanne Janssens in *Ghendtsche Tydinghen* (Gent, 1992, jg. 21, p. 234-240) getiteld 'Het Zieclien', bevat fantasievolle naamverklaringen van tal van plaatsen en vrijwel niets over het Zieclien zelf.
- ³⁰ Billet, J. Politije-Boeck, deel 1, f. 54 (21 aug. 1666); Costumen ende Wetten der Stadt Gendt, rubriek II, art. 9. In de uitgave door Petrus de Goesin (Gent, 1765) op p. 38.
- ³¹ SAG, reeks 93 nr. 4, f. 355-357v. Frans De Potter (1891, p. 35), die deze verwijzing aangeeft, las de naam Braempoort als Kraanpoort. In het postuum verschenen deel 8 (1933) van zijn *Gent van den oudsten tijd tot heden* werd dat gecorrigeerd (p. 426). Blijkbaar had De Potter het er moeilijk mee. Nadat Prosper Claeys opgemerkt had dat een gedeelte van de Braempoort (Brabantpoort) gebruikt werd om leprozen in op te sluiten, schreef hij in deel 4 (p. 472) van zijn grote werk: 'Dat, gelijk men onlangs schreef, de poort tot lazaret zou gediend hebben aan akkerzieken of melaatschen, kunnen we moeilijk gelooven; de akkerzieken woonden, klein in getal, buiten op den akker gelijk de benaming aanduidt, en de andere melaatschen werden verzorgd in het daartoe opzettelijk gebouwde hospitaal, bekend onder de naam Rijke-Gasthuis' (verwijzend naar wat Prosper Claeys publiceerde in *La Flandre libérale* van 18 september 1885; overgenomen in de *Pages d'histoire locale Gantoise*, deel 2, p. 6 van dezelfde auteur).

Correctie (Luc Devriese)

Mijn tekst over de Zieke Liederen, verschenen in G.T. nr. 3, bevat een fout in de passage over het opschrift op de toegangspoort tot het Gravensteen (p. 207). Niet Dirk van de Elzas was naast graaf van Vlaanderen, ook graaf van Vermandois (Viromandia), maar wel diens zoon Filips en dat enkel namens zijn vrouw Elisabeth. Deze laatste werd titelvoerende gravin van Vermandois in 1163 nadat haar oudere broer, gehuwd met een zus van Filips, op jonge leeftijd gestorven was aan ... melaatsheid. Filips trad op als effectieve heerser over dat gebied dat tot dicht bij Parijs strekte en ook Amiens omvatte. Na de dood van zijn vrouw moest Filips het in 1185 afstaan aan de jonge en uiterst energieke Franse koning Filips Augustus, in wie hij zijn meerdere moest erkennen. Bronnen: Van Werveke, H., Het beeld van Filips van de Elzas. In: *Langs Clio's paden*, 1969, p. 9-20; The Vermandois Succession. UC Press - E Books Collection (internet).
